

Interview Roofkunst

Kopzorgen voor het museum: wat te doen met een gestolen schedel?

De schedel in Museum Volkenkunde (Leiden) Beeld Boudewijn Bollmann

Een beroemde schedel in museum Volkenkunde is vrijwel zeker geroofd. Kan een levensechte 3D-print een juridische strijd tussen Nederland en Mexico voorkomen?

Merijn van Nuland 29 april 2023, 13:02

In de hal van museum Volkenkunde in Leiden bungelt een zeilboot aan stalen kabels van het plafond. Een medewerker loopt vooruit de trap op en slaat op de tweede verdieping rechtsaf een deur in. Het is muisstil en halfdonker in de tentoonstellingszaal, want het museum is deze maandagochtend gesloten voor publiek. Ze beent langs verentooien en aardewerken beeldjes. Dan ineens staart hij je aan: een schedel.

Het is indrukwekkend hoe hij zo opdoemt uit het donker. Uit de eeuwenoude kaken steken nog een paar tanden omhoog, alsof een doorgewinterde kermisklant zojuist op een haar na alle pinnetjes in de schiettent heeft omgeschoten. Op de plek van de neus rest

slechts een gapend gat. En met zijn iets openstaande mond lijkt de schedel haast even verbaasd over de ontmoeting als zijn toeschouwer. Jij ook hier?

Maar wat de schedel echt bijzonder maakt, zijn de talloze turquoise mozaïeksteentjes die de hele voorkant van het hoofd en de onderkaak bedekken. In de eeuwen voor de komst van Columbus versierden de Mixteken – een inheems volk uit Mexico – hun doden wel vaker op deze manier, waarna ze de schedels in grafkelders onderbrachten. In 1963 wist museum Volkenkunde zo'n uiterst zeldzaam exemplaar aan te kopen. Sindsdien is het een publiekstrekker.

Een schoolvoorbeeld van grafroof

Maar de tijd dat dit soort topstukken probleemloos in de Nederlandse musea konden liggen, lijkt definitief voorbij. Steeds luider klinkt namelijk de roep om teruggave van betwist erfgoed. En waar de voormalige koloniën lange tijd vooral oog hadden voor geroofde standbeelden of edelstenen, claimen sommige landen inmiddels ook het recht op menselijke overblijfselen die ooit uit hun land zijn meegenomen. [Maleisië](#) en [Indonesië](#) vroegen bijvoorbeeld al mensenbotten terug die in museum Naturalis lagen opgeslagen, met wisselend succes overigens.

Wacht museum Volkenkunde binnenkort zo'n zelfde claim, maar dan vanuit Mexico? Dat is niet ondenkbaar. Niemand ontkent namelijk dat de ontstaansgeschiedenis van de schedel op zijn minst nogal dubieus is. Naar alle waarschijnlijkheid zijn het hoofd en de mozaïeksteentjes ergens in de jaren vijftig van de twintigste eeuw door een Mexicaanse tandarts uit een oud inheems graf gestolen, en later op elkaar gelijmd. Dat is natuurlijk een schoolvoorbeeld van grafroof, al weet het museum dat pas sinds enkele jaren.

Twee Nederlandse wetenschappers en een Mexicaanse kunstenaar willen nu niet langer wachten tot Mexico met zo'n formele claim komt. Mede op verzoek van het museum zelf kiezen zij de vlucht naar voren en wakkeren de discussie alvast aan, nog voordat deze in Mexico zelf is losgebarsten. Kan het Leidse museum de schedel met een zuiver geweten in de tentoonstelling houden? Moet het topstuk terug naar Mexico, naar de Mixteken die nog altijd in het gebied wonen? Of is er een tussenweg mogelijk, een win-winsituatie voor alle partijen?

Schedel krijgt een tweeling uit de 3D-printer

Daarbij gooien ze een opmerkelijk wapen in de strijd: een 3D-printer. Binnenkort krijgt de bemozaïekte Mixteek in Volkenkunde er namelijk een identieke tweelingbroer of -zus bij. De echte schedel is inmiddels door verschillende scanners gehaald, en het is nu slechts een kwestie van tijd voordat een exacte replica laagje voor laagje uit de printer rolt. Onlangs ontvingen de wetenschappers een subsidie waarmee ze ook deze laatste stap kunnen bekostigen.

Zo'n identieke reproductie helpt om het gesprek te voeren over de toekomst van deze schedel, zegt Liselore Tissen, kunsthistoricus aan de Universiteit Leiden en de TU Delft, gespecialiseerd in 3D-technieken. "Het grote voordeel is dat we dat op een meer inclusieve en minder eurocentrische manier kunnen doen. Een kopie kun je immers ook gemakkelijker meenemen naar Mexico, het land van herkomst." Zo kunnen ook de huidige Mixteken, mogelijke afstammelingen van de mens in de vitrine, meepraten over wat er met het betwiste erfstuk moet gebeuren.

Kunsthistoricus Liselore Tissen (rechts): 'Wij vinden het onze morele verantwoordelijkheid om de lokale bevolking in Mexico bij het gesprek te betrekken. Een 3D-print helpt daarbij.' Beeld Boudewijn Bollmann

“Het gaat hier om menselijke resten die zonder toestemming uit een graf zijn gehaald”, vervolgt Tissen. “De meeste mensen in de plaatselijke gemeenschap hebben er helemaal geen weet van dat een voorouder uit de regio in een Nederlands museum als curiosum wordt tentoongesteld. Wij vinden het onze morele verantwoordelijkheid om hen bij het gesprek te betrekken. Het is belangrijk dat dit op een zuivere manier gebeurt, en zo’n 3D-print helpt daarbij.”

‘Ideale testcase’ voor andere erfgoedkwesities

Dat de Mexicaanse staat nog geen claim heeft gelegd op de schedel, is ergens juist wel prettig, zegt Naomi Oosterman, criminoloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de onderzoekspartner van Tissen. “Kwesities over roofkunst monden vaak uit in juridisch getouwtrek, met als belangrijkste vraag: wie is de rechtmatige eigenaar van het voorwerp of het stoffelijk overschot? Wij willen juist een dialoog opstarten tussen het museum en de plaatselijke gemeenschap in Mexico, om zo in goed overleg tot een oplossing te komen.”

Die dialoog moet uiteindelijk uitmonden in een compromis, en ook daarbij kan de 3D-print helpen. Wie weet kan de echte schedel op de ene plek worden tentoongesteld, en de kopie op de andere. Op die manier kunnen Nederlanders én Mexicanen het bijzondere hoofd bewonderen. Het is een ‘ideale testcase’ voor dit soort erfgoedkwesities, zeggen de wetenschappers.

Volkenkunde is namelijk lang niet het enige Nederlandse museum met dubieuze menselijke resten in de collectie. Door het hele land liggen mogelijk nog honderdduizenden menselijke botten, kaken en schedels opgeslagen, waarvan een flink deel op een (naar huidige maatstaven) onethische manier verkregen is, bijvoorbeeld tijdens het koloniale bewind. De schedel in Volkenkunde mag dan uitzonderlijk zijn in al zijn schoonheid, verder is het slechts een klein onderdeel van een uitgestrekt museaal knekelveld.

Mexicaanse kinderen geven de schedel een gezicht

Ondertussen, duizenden kilometers verderop, heeft de Mexicaanse kunstenaar Daniel Aguilar Ruvalcaba het gesprek met de plaatselijke bevolking alvast afgetrapt. Dat doet hij in Santa María Cuquila, een piepklein dorpje met een hagelwitte kerk en (volgens de laatste tellingen) precies 657 zielen. Het gehucht ligt in de provincie Oaxaca, nog altijd het hartland van de Mixteken. Al noemen zij zichzelf liever de Ñuu Savi: het volk van de regen.

In de plaatselijke dorpsschool vertelt Aguilar Ruvalcaba de kinderen over die wonderlijke schedel in Leiden. Hij beschrijft hoe in dat verre en onbekende land de resten liggen van een inheemse persoon uit de regio, misschien wel een betovergrootouder van de kinderen zelf. Vervolgens krijgen de basisscholieren een wit vel papier en een stel kleurpotloden onder hun neus geduwd, en een heldere opdracht: laat in een tekening zien hoe deze persoon, een mens zoals jij en ik, er tijdens het leven heeft uitgezien.

Kolonialisme legitimeren met botten

In Nederlandse musea liggen nog honderdduizenden botten opgeslagen, zegt roofkunstspecialist Jos van Beurden. Een flink deel van die botten is in de koloniale tijd naar Nederland gehaald, vaak zonder toestemming van de nabestaanden. Met de botten probeerden wetenschappers vaak te bewijzen dat het witte ras superieur was aan de inheemsen, om op die manier ook het kolonialisme te legitimeren.

Inmiddels zitten etnografische en anatomische musea steeds meer met die skelettencollecties in hun maag, denkt Van Beurden. “Ze willen de botten vaak best teruggeven, maar de grote hoeveelheid materiaal en de gebrekkige documentatie maken dat lastig. Het is bijvoorbeeld niet voldoende om te weten of een schedel uit Papoea komt. Je moet ook weten van welke etnische groep. En je zult rechtstreeks moeten onderhandelen, want veel Papoea’s zien de Indonesische regering als bezetter.”

“Voordat ik kwam, wisten de inwoners van Santa María Cuquila niet eens dat deze schedel bestond”, zegt Aguilar Ruvalcaba, wiens onderzoek door Volkenkunde wordt betaald. “Maar met deze workshop geven we nieuwe betekenis aan de oude onbekende uit onze gemeenschap. Het hoofd behoorde natuurlijk toe aan een mens, hij was niet altijd een nummer in een museum. Ooit heeft hij in deze regio rondgelopen, en tijdens dat leven kan hij van alles zijn geweest.”

Een vriendelijke boer of een gemene dief?

En dus gaan de scholieren aan de slag, met al hun kinderlijke fantasie. De een denkt dat de voorouder een man was, de ander tekent een vrouw. Voor het ene kind was het een vriendelijke boer, de ander schetst een gemene dief. En midden in het gezicht – op de plek van het gapende zwarte gat – tekent de één een bescheiden dopneus en de ander een flinke gok. Zo krijgt de schedel uit het verre Leiden langzaam maar zeker weer een gezicht, letterlijk.

De exercitie leidde onlangs tot wat opwinding in het dorp. Een van de kinderen tekende namelijk een figuur die sprekend lijkt op Benito de Bouwer, een held uit een lokale volksmythe. En dat wordt hier in Santa María Cuquila verwelkomd als een teken van boven. Aguilar Ruvalcaba: “Het is alsof de geest van de voorouder zoekt naar een nieuwe plek om te worden ontvangen.” De schedel heeft zijn terugkeer alvast aangekondigd.

Criminoloog Naomi Oosterman (rechts): 'Stel dat de Mixteken vinden dat hun voorouder dringend moet worden herbegraven, dan heeft dat óók waarde.' Beeld Boudewijn Bollmann

Moderne Mixteken verdienen een doorslaggevende stem

Toch blijft één vraag boven de markt hangen: wie krijgt het origineel? Want hoe realistisch de 3D-print ook wordt, uiteindelijk blijft er maar een de echte. En dat ene object zal altijd oneindig veel waardevoller zijn dan de replica, ongeacht of je het nu in financiële of culturele waarde uitdrukt. Toch?

Voor de wetenschappers en kunstenaar is één ding duidelijk: het lot van de schedel moet voornamelijk in handen liggen van de lokale gemeenschap in Mexico. Hoewel de moderne Mixteken nu nog nauwelijks op de hoogte zijn van het bestaan van de schedel, verdienen ze in de aankomende dialoog een belangrijke en misschien zelfs doorslaggevende stem. Het hoofd is immers gestolen uit het gebied, en afkomstig van een voorouder uit de regio.

Wat als die Mixteken het waardevolle topstuk na een herbegrafenis voor altijd in de grond stoppen? “*So what?* Dan is hij op zijn plek”, repliceert Tissen direct. Waarna Oosterman toevoegt: “Tot nu toe hebben we vooral met een westerse bril bekeken welke financiële en culturele waarde de schedel heeft. Maar stel dat de Mixteken vinden dat hun voorouder dringend moet worden herbegraven, dan heeft dat óók waarde. Want dat maakt hem weer deel van de cultuur waartoe hij behoort.”

Aguilar Ruvalcaba sluit zich daarbij aan. Als hem wordt gevraagd of het geen optie is om het 3D-model naar Mexico te sturen zodat het origineel in Leiden kan blijven, reageert hij zonder twijfel. “Nee, andersom! De replica van hoge kwaliteit kan in Leiden blijven, de lokale bevolking in Mexico moet de keuze krijgen hoe zij het origineel willen bewaren of begraven. Als de schedel over een tijdje terugkeert naar Oaxaca, dan zou ik dat een mooie uitkomst vinden van deze discussie.”

Komen mensen naar het museum voor een replica?

Maar komen bezoekers nog wel naar het Leidse museum als ze weten dat daar een 3D-print ligt, en niet het origineel? Die vraag is niet zo relevant, vinden de beide wetenschappers. Oosterman: “We moeten niet vergeten dat we in het Westen eeuwenlang een soort authenticiteitsfetisj hebben verheerlijkt, en dat dit mede de oorzaak is van het probleem. We wilden koste wat kost het originele object, kunstwerk of skelet bemachtigen voor onze musea, maar door die honger hebben we de koloniën beroofd van hun meest waardevolle erfgoed.”

Zo werd ook de Mixteekse cultuur handelswaar, voegt Aguilar Ruvalcaba toe. En nu is het aan de Mixteken zelf om een nieuwe weg te vinden. Hij verwacht dat de gemeenschap daar prima toe in staat is. “Mixteken hechten doorgaans minder waarde aan bezit. Zo is het land hier vaak gemeenschappelijk eigendom. Ik verwacht dat dit met de schedel ook gebeurt, en daar kunnen we allemaal van leren.”

Volkenkunde: 'We staan open voor teruggave'

In een reactie noemt Volkenkunde de Mixteekse schedel een 'zeer belangrijk object' in de collectie, maar het museum is zich ook terdege bewust van de controversiële geschiedenis ervan. 'We voelen ons verantwoordelijk naar de gemeenschappen waar de objecten vandaan komen en om de historische onrechtvaardigheden te herstellen op grond waarvan sommige van onze objecten zijn verworven.'

Dat kan betekenen dat de schedel wordt teruggegeven als de Mexicaanse overheid of de plaatselijke gemeenschap daar om vraagt. 'Wij staan hier altijd voor open en zijn ook zeer proactief bezig met het onderwerp van restitutie.' De uiteindelijke beslissing ligt overigens bij Gunay Uslu, de staatssecretaris van cultuur, omdat de schedel eigendom is van de rijksoverheid.